

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Принципи кримінального провадження є базовими правовими положеннями, які визначають побудову усього кримінального процесу. Їм повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження. Важливість принципів у кримінальному процесі підкреслена законодавцем у частині 6 статті 9 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у відповідності до якої загальні засади кримінального провадження застосовуються у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження.¹

Принципи кримінального провадження сприяють забезпеченню прав і свобод людини та застосовуються у всіх стадіях та порядках кримінального провадження. Саме принципи створюють найбільш сприятливі умови для з'ясування фактичних обставин справи та винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення. Відхід від принципів кримінального провадження може призвести до порушення прав і свобод учасників процесу та скасування судового рішення.

Главою 38 КПК України виділено такий особливий порядок кримінального провадження як провадження щодо неповнолітніх. Відповідно до пунктів 11 та 12 частини 1 статті 3 КПК України неповнолітньою особою є малолітня особа (дитина до досягнення нею 14-ти років), а також дитина у віці від 14-ти до 18-ти років.² Ця норма повністю узгоджується зі статтею 1 Конвенції ООН про права дитини

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI зі змінами та доп. станом на 14.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n569>, ст.9.

² Там само, ст.3.

1989 р., відповідно до якої дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку.³

Необхідність надання неповнолітнім додаткових законодавчих гарантій обумовлена тим, що дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості не здатна в повній мірі усвідомлювати характер вчинюваних нею дій та можливість настання від цього негативних наслідків для себе, а тому потребує спеціальної охорони та піклування, в тому числі належного правового захисту. Несформованість особистості неповнолітнього не дає останньому змоги повною мірою самостійно відстоювати та захищати свої права та інтереси. Саме тому система кримінальної юстиції України повинна бути спрямована ефективно, справедливо і гуманно поводження з підлітком, який перебуває в конфлікті з законом.

Хоча КПК України не наводить спеціальних принципів, якими слід керуватися при здійсненні кримінального провадження щодо неповнолітніх, доцільність їх виокремлення обумовлена необхідністю належного поводження, дотримання та захисту прав дітей, адекватного доступу до правосуддя та адаптації судового процесу до потреб і прав неповнолітніх у кримінальному провадженні незалежно від їх статусу або правоздатності. Підтвердженням цьому слугують положення Мінімальних стандартних правил ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила»). Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) в своїх рішеннях у справах щодо неповнолітніх неодноразово посилається на Пекінські правила під час визначення змісту та тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ). Так, відповідно до пункту 2.2. вказаних Правил неповнолітнім є дитина або молода людина, яка в межах існуючої правової системи може бути притягнута до

---

³ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n80, ст.1.

відповідальності за правопорушення в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, яка застосовується до дорослого.⁴

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених главою 38 КПК, та із дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими вітчизняним законом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо норми КПК суперечать такому міжнародному договору, застосуванню підлягають згідно з ч. 4 ст. 9 КПК положення відповідного договору.⁵

Загальна декларація прав людини забезпечила визнання того, що єдині загальнолюдські цінності повинні мати єдині стандарти їх захисту в судах у всьому світі, а тому доцільним є дослідження міжнародної практики встановлення принципів кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вивчення досвіду таких передових міжнародних організацій, як Організація Об'єднаних Націй та Рада Європи, які формують світові принципи та стандарти захисту прав людини, є ключовою складовою процесу світової інтеграції України.

На сьогоднішній день загальновизнані міжнародні стандарти відображають найвищі досягнення цивілізації та, таким чином, становлять взірець законодавчого забезпечення прав людини, у тому числі – у сфері кримінальної процесуальної діяльності.⁶ Можливість імплементації міжнародних принципів та стандартів кримінального судочинства передбачена положеннями статті 9 Конституції України, відповідно до якої

---

⁴ Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#o79, п.2.2.

⁵ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх від 16.01.2017 р. №223-66/0/4-17. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_html, п.1.

⁶ Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія. Ніжин, 2013. 228 с., с.9.

чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.⁷

Особливістю міжнародних принципів кримінального провадження є їх визнання та обов'язкове виконання державами-членами міжнародної спільноти, а тому принципи є універсальними правилами поведінки для всіх держав.

Найбільш розвинутою та ефективною системою захисту прав людини на регіональному рівні є система Ради Європи. Вступ України у 1995 році до Ради Європи – міжурядової та міжпарламентської регіональної політичної організації, основним завданням якої є захист прав людини і плюралістичної демократії, став першим кроком на шляху до євроінтеграційних прагнень України.

Ключовим елементом вказаної системи є ЄКПЛ, підписана 1950 р. у Римі. Саме Конвенція являє собою чіткий механізм контролю та захисту прав людини. Конкретизуючи та розвиваючи основоположні права і свободи людини, закріплені в універсальних документах, Конвенція тим самим сприяє виконанню вимог ООН щодо забезпечення стандартів прав та свобод людини на регіональному рівні.⁸

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається «Суд». Він функціонує на постійній основі.⁹ Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї.¹⁰ Діяльність ЄСПЛ сприяє правильному застосуванню положень Конвенції в

---

⁷ Конституція України: офіц. текст. Київ: Алерта, 2018. 80 с., ст.9.

⁸ Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія. Ніжин, 2013. 228 с., с.22.

⁹ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. Страсбург: Секретаріат Європейського суду з прав людини, 2010. 24 с. (Український переклад), ст.19.

¹⁰ Там само, ст.32.

національній правозастосовній практиці і забезпечує безпомилковість у роботі національних судів. На думку Суду, «... основна мета Конвенції полягає в тому, щоб встановити певні міжнародні стандарти, яких повинні дотримуватися Договірні Держави в їх взаємовідносинах з особами, що перебувають під їх юрисдикцією».¹¹

ЄСПЛ, оцінюючи законність державного втручання у сферу гарантованих Конвенцією прав та свобод людини, спирається на принципи, вироблені ним же (стандарти), які забезпечують відповідність розгляду справ цінностям демократії. Порухення конвенційних прав, на думку Суду, свідчить про відхід держави від демократичного курсу розвитку.

Конвенція гарантує права і основоположні свободи людини в демократичному суспільстві, а прецедентне право забезпечує динамізм (варіативність) Конвенції в конкретних умовах. Цим самим обидві системи права в єдності забезпечують розвиток нового правового порядку в напрямі, що є невідворотній від демократії. Щоб не відійти від демократичного вектору розвитку своїх країн, національні суди країн-підписантів Конвенції суворо дотримуються певних орієнтирів, якими є демократичні принципи в роботі Суду. Сформовані ЄСПЛ у своїй діяльності принципи лягли в основу захисту прав та основоположних свобод людини з позиції демократії. Саме тому Суд є наднаціональним органом, який виступає грантом дотримання прав та свобод людини, визначаючи демократичний шлях розвитку держави на основі дотримання нею конвенційних прав і свобод людини.

Україна офіційно визнала Конвенцію 17 липня 1997 року з прийняттям Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та

---

¹¹ Рішення ЄСПЛ 26.04.1979 р. у справі «Санді Тайм проти Сполученого Королівства» (заява №6538/74), п.61.

протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (№475/97-ВР), поповнивши тим самим національне законодавство унікальним правовим актом. У пункті 1 частини першої даного Закону зазначено, що: «Україна повністю визнає на своїй території [...] щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції».¹² Цей день є знаковим для нашої держави, оскільки саме тоді права людини отримали практичний вимір в Україні.

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. рішення є обов'язковими для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції. Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.¹³ Цей закон став важливим кроком в напрямку узгодження судових рішень, що приймаються в Україні щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, з європейськими стандартами. На законодавчому рівні зафіксовано систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень Європейського суду та запобігання новим порушенням Конвенції, ввібрано всі сучасні напрацювання Ради Європи. З прийняттям цього закону у 2006 році в Україні був запущений механізм, який дозволяє запозичати найкращі стандарти кримінального судочинства. Не запровадження згаданих принципів у правовий порядок нашої держави означатиме однозначне та неминуче визнання Судом порушень Конвенції.

Необхідність посилення на прецеденти Суду підтверджується положенням пункту 5 статті 9 КПК України, згідно якого кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням

---

¹² Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17.07.1997 р. №475/97-ВР. *Відомості ВРУ*, 1997. №40. Ст.263, п.1.

¹³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини від 23.02.2006 р. №3477-IV. *Відомості ВРУ*, 2006. №30. Ст.260, ст.ст.2, 17.

практики Європейського суду з прав людини.¹⁴ Відповідно, принципи кримінального провадження щодо неповнолітніх, сформовані у прецедентній практиці ЄСПЛ, є частиною українського законодавства.

Отже, здійснюючи судовий розгляд кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, вітчизняні суди базують свою діяльність на нормах національного законодавства з одночасним врахуванням і дотриманням демократичних принципів ЄСПЛ.

Згідно зі статтею 1 Конвенції Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.¹⁵ Це означає, що всі права, передбачені в ЄКПЛ, і підтверджені Судом, застосовуються з однаковою силою як до дітей, так і до дорослих. Діти в державах-членах Ради Європи мають право користуватися всіма правами людини, гарантованими не тільки ЄКПЛ, а й Конвенцією ООН про права дитини та іншими міжнародно-правовими актами з прав людини.

Хоча Конвенція включає в себе права людини для «кожного», звернення до суду є особливо важким для дітей. Незважаючи на те, що судам належить пріоритетна роль у сфері захисту прав дітей, вони, як національні, так і міжнародні, зрідка доступні дітям, а дорослі залишаються єдиними, хто зазвичай порушує справи від їх імені.¹⁶

Європейська конвенція з прав людини, яка лежить в основі діяльності ЄСПЛ, не пропонує визначення принципів кримінального провадження щодо неповнолітніх. Ці принципи виробляються Судом у його рішеннях, причому з часом принципи розвиваються, а їх тлумачення стає більш деталізоване за рахунок того, що в діяльності ЄСПЛ

---

¹⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI зі змінами та доп. станом на 14.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n569>, ст.9.

¹⁵ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. Страсбург: Секретаріат Європейського суду з прав людини, 2010. 24 с. (Український переклад), ст.1.

¹⁶ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 р. і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>, с.46.

спостерігається тенденція до розширення конвенційних прав і свобод людини. Аналіз прецедентів доводить, що провідною ідеєю принципів ЄСПЛ є демократія, а застосування Судом принципів спрямоване на найбільш оптимальний порядок захисту конвенційних прав. Тобто, *принципи кримінального провадження щодо неповнолітніх у світлі практики ЄСПЛ – це базові положення, яких дотримуються суди при здійсненні кримінального провадження щодо неповнолітніх на підставі конвенційних норм відповідно до вимог демократії.*

В кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх застосовуються всі визначенні статтею 7 КПК України загальні засади кримінального провадження: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.¹⁷ Однак, враховуючи, що неповнолітні є більш

---

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI зі змінами та доп. станом на 14.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n569>, ст.7.

уразливою категорією осіб, наділеною додатковими гарантіями, то і коло принципів кримінального провадження є дещо ширшим.

З огляду на велику кількість загальних принципів кримінального провадження, вважаємо за доцільне зупинитися лише на тих принципах інституту кримінального провадження щодо неповнолітніх, які відображають його специфіку та особливості. Принципи кримінального провадження щодо неповнолітніх формуються не лише на основі впровадження Конвенції, але й відповідно до міжнародних договорів у галузі прав людини. Враховуючи, що каталог прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, щодо неповнолітніх значно розширений такими міжнародно-правовими актами як Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р., Конвенція Ради Європи про контакт з дітьми 2003 р., Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р. та ін., Суд часто застосовує їх при розгляді вказаної категорії справ.

1. Головним документом, який гарантує права неповнолітніх, є Конвенція ООН про права дитини 1989 р., ратифікована Україною 27.02.1991 р. У статті 3 вказаного документу закріплено основоположний принцип кримінального провадження щодо неповнолітніх, а саме – ***принцип найкращих інтересів дитини***.¹⁸

Виходячи з положень, встановлених Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р., договір слід тлумачити, узгоджуючи з принципом сумлінності, а текст розуміти у своєму звичайному значенні, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, предмету і меті договору.¹⁹ Сказане можна розуміти так: якщо певну правову норму можна

---

¹⁸ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n80, ст.3.

¹⁹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text, ст.31.

трактувати по різному, то застосуванню в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх підлягає саме та інтерпретація норми, яка відповідає найкращим інтересам дитини.

Керівними принципами Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року, визначено, що держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси. Під час оцінки інтересів обвинувачених або постраждалих неповнолітніх: 1) їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу; 2) всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне поводження, повинні дотримуватись в усі часи; 3) повинен бути прийнятий комплексний підхід усіма відповідними органами для належного врахування інтересів усіх сторін під загрозою, в тому числі психологічне та фізичне благополуччя, а також правові, соціальні та економічні інтереси дитини. Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей.²⁰

На підставі аналізу судової практики національних судів, наведеної в Єдиному державному реєстрі судових рішень, встановлено тенденцію застосування суддями принципу найкращих інтересів дитини не в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, а при розгляді справ, пов'язаних з ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей, передбачених ст.164 КК України. Вказане є свідченням низького рівня розуміння суддями необхідності використання принципу найкращих інтересів дитини як основоположного міжнародного стандарту при розгляді кримінальних проваджень щодо неповнолітніх та ставлення до останніх при розгляді кримінальних проваджень як до дорослих. Оскільки,

---

²⁰ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 р. і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>, с.18.

Конвенція про права дитини та ЄКПЛ є невід'ємною частиною українського законодавства, то під час здійснення кримінальних проваджень судді повинні застосовувати вказані конвенції на рівні з національним законодавством.

Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей. У зв'язку з цим правозастосовним органам слід пояснювати, яким чином прийняте рішення забезпечує реалізацію цього права, тобто що саме було визнано таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, зокрема мотивами загального порядку або обставинами конкретної справи.²¹

Принцип найкращих інтересів дитини забезпечується шляхом гарантування дитині можливості не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в найкращих інтересах дитини; визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини, найкращі інтереси якої є предметом їх основного піклування; відокремлення від дорослих під час затримання, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити; надання додаткових процесуальних гарантій при розгляді кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі права на присутність батьків.

Найкращі інтереси дитини повинні розглядатися в комплексі з іншими правами неповнолітніх (зокрема правом бути почутими, правом на захист від насильства тощо) та бути збалансованими з інтересами інших зацікавлених сторін (таких як інші діти, батьки, жертви тощо).

---

²¹ Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Щепоткіної В.В., Слуцької Т.І. Київ, 2017. 238 с., с.20.

Підтвердженням сказаному слугує прецедент: «Стаття 8 вимагає, що національні органи влади повинні забезпечити справедливий баланс між інтересами дитини та батьків, і що, в процесі знаходження балансу, особливе значення слід надавати кращим інтересам дитини, які, залежно від їх характеру і серйозності, можуть домінувати над інтересами батьків. Зокрема, батько не може мати право відповідно до статті 8 вживати такі заходи, як би заподіяли шкоду здоров'ю та розвитку дитини».²²

Принцип найкращих інтересів дитини повинен бути дороговказом національним судам при ухваленні судових рішень, оскільки він включає в себе як основні принципи, викладені в ЄКПЛ та пов'язаному з нею прецедентному праві Суду, так і Конвенції ООН про права дитини. Згідно з пунктом 10 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» суд ухвалює судові рішення щодо неповнолітнього, керуючись принципом найкращих інтересів дитини, встановленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до положень глави 29 КПК та розділу XI КК. Судам необхідно зважати, що при постановленні вироку щодо неповнолітньої особи вони повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості покарання. Суд має максимально індивідуалізувати покарання, призначаючи його конкретній неповнолітній особі за конкретне кримінальне правопорушення.²³

Умовою ефективного застосування принципу найкращих інтересів дитини в кримінальному судочинстві України є вдосконалення системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Останнє реалізовується через забезпечення під час здійснення дізнання, досудового слідства та

---

²² Рішення ЄСПЛ (Велика палата) від 08.07.2003 р. у справі «Сахін проти Німеччини» (заява №30943/96), п.66.

²³ Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх від 18.07.2013 р. №223-1134/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text>, п.10.

правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їх прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку шляхом: забезпечення доступу неповнолітніх до безоплатної правової допомоги; підготовки працівників органів внутрішніх справ, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів опіки і піклування з питань здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх; запровадження спеціалізації суддів з розгляду судових справ щодо неповнолітніх; надання судам рекомендацій щодо призначення оптимальних заходів впливу (виховного та профілактичного характеру) до неповнолітніх, які вчинили правопорушення; створення центрів екстреної допомоги, які працюватимуть у цілодобовому режимі, із залученням адвокатів та соціальних працівників.²⁴

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини визначено пріоритетною засадою формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, що потребує ефективного впровадження таких спеціальних практик та механізмів як методика «Зелена кімната», процедура відновного примирення (медіації), соціального патронату.²⁵

Застосування на практиці принципу найкращих інтересів дитини як основного критерію здійснення кримінального провадження сприятиме ефективній реалізації прав неповнолітнього та наближенню до загально визнаних міжнародних стандартів кримінального судочинства.

2. Ще одним не менш важливим принципом кримінального провадження щодо неповнолітніх є *принцип ефективної участі*

---

²⁴ Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена указом Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>, п.2.

²⁵ Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена розпорядженням КМУ від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text>.

неповнолітнього у провадженні. Вказаний принцип є ознакою демократичного суспільства та полягає в забезпеченні неповнолітньому права бути поінформованим та розуміти свої права та обов'язки в кримінальному провадженні, права бути вислуханим, права на судовий захист та права бути представленим захисником та законним представником.

Відповідно до Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутими під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає в себе надання належної уваги думці дітей з урахуванням їх зрілості та будь-яких труднощів спілкування, які вони можуть мати для того, щоб зробити цю участь ефективною.²⁶

Вказаний принцип передбачає відсутність дискримінації щодо неповнолітнього за віковою ознакою, адже діти є такими ж повними носіями прав як і дорослі, а тому на них в повній мірі поширюються гарантії права обвинуваченого на ефективну участь в кримінальній справі, передбачені статтею 6 ЄКПЛ: а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих

---

²⁶ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 р. і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>, с.17.

умовах, що й свідків обвинувачення; е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.²⁷

Правовий зміст принципу ефективної участі неповнолітнього в кримінальному провадженні розкривається у статті 12 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до якої держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.²⁸

Статтею 484 КПК України передбачено, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані...роз'яснювати неповнолітньому суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень.²⁹ Важливою є необхідність адаптації засобів, які використовуються в кримінальному провадженні, до рівня розуміння дітей.

Відповідно до статті 3 Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 р., дитина, яка за внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом

---

²⁷ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. Страсбург: Секретаріат Європейського суду з прав людини, 2010. 24 с. (Український переклад), ст.6.

²⁸ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n80, ст.12.

²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI зі змінами та доп. станом на 14.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n569>, ст.484.

справи, що стосується її, наділяється правами, використання яких вона може вимагати: отримувати всю відповідну інформацію; отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення.³⁰ Саме на органи держави в кожній конкретній справі покладається обов'язок встановити здатність неповнолітнього сформулювати свої погляди, при цьому така здатність у неповнолітнього презюмується. Вік не повинен бути перешкодою для права дитини на всебічну участь у процесі здійснення правосуддя,³¹ адже дотримання вказаного принципу сприяє розкриттю істини в справі.

У справі «S.C. проти Сполученого Королівства», що стосувалася неповнолітнього обвинуваченого з низьким рівнем розуміння, Суд встановив, що «ефективна участь в даному контексті передбачає, що обвинувачений має широке розуміння природи судового процесу і про те, що стоїть на кону для нього або неї, в тому числі значущість будь-якого покарання, яке може бути накладено. Це означає, що він або вона, у разі необхідності, за допомогою, наприклад, перекладача, юриста, соціального працівника або друга, повинні бути в змозі зрозуміти загальну спрямованість того, що сказано в суді. Обвинувачений повинен бути в змозі розуміти те, що кажуть свідки обвинувачення, і, у разі представництва, пояснити своїм власним адвокатам свою версію подій, вказати на будь-які заяви, з якими він не згоден і повідомити їм про будь-які факти, які повинні бути висунуті на його захист». Крім того, «важливо, щоб його справа розглядалася спеціалізованим судом, який в змозі повною

---

³⁰ Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text, ст.3.

³¹ Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Постанова ЕКОСОР 2005/20 від 22 липня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text, п.18.

мірою і належним чином враховувати перешкоди, за яких він здійснює свою діяльність, і адаптувати свої процедури відповідним чином».³²

Слідчий суддя, а також суд під час судового провадження повинен пояснювати неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) хід судового засідання на зрозумілій йому мові (в тому числі уникати використання складних мовних конструкцій положень кримінального законодавства, а спеціальні терміни, які вживаються у кримінальному провадженні, повинні мати заміники (використовувати синоніми), легкі для сприйняття неповнолітнім), нагадувати захиснику та законному представникові неповнолітнього про їх обов'язок пояснювати неповнолітньому кожну дію під час судового розгляду, забезпечуючи тим самим право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні, яке полягає не лише в праві останнього бути присутнім у судовому засіданні, але й у праві чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду (п.47 зауваження загального порядку №10, 2007 року Комітету ООН з прав дитини, рішення ЄСПЛ від 15.06.2011 у справі «S.C. проти Сполученого Королівства»).

Крім того, з метою забезпечення права неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь в судовому провадженні суддям варто оголошувати короткі перерви кожні 30 хвилин для підтримки здатності до концентрації уваги неповнолітнього та надання йому можливості конфіденційного спілкування із законним представником та/або захисником. Слід урахувати, що відмова в наданні права на приватне та конфіденційне спілкування із захисником без втручання з боку конвою може призвести до порушення права на справедливий суд

---

³² Рішення ЄСПЛ від 15.06.2004 р. у справі «С.К. проти Сполученого Королівства» (заява № 60958/00), п.29,35.

(рішення ЄСПЛ від 25.07.2013 у справі «Ходорковський та Лебедєв проти Росії»³³).

Ефективна участь неповнолітнього у кримінальному провадженні забезпечується багатьма факторами, серед яких:

- право на відмову давати показання або пояснення;
- право на правову допомогу;
- право викликати та допитувати свідків;
- спеціальна процедура провадження у справі;
- пришвидшений розгляд кримінального провадження;
- спеціальне облаштування зали судового засідання, яке обмежує негативні впливи на неповнолітнього та створює оточення, дружнє до дитини;
- використання мови/термінології, зрозумілої для вільного сприйняття неповнолітнім. Спеціальні терміни, які зазвичай вживаються у кримінальному провадженні, повинні мати замінники, легкі для сприйняття неповнолітнім;
- забезпечення належної участі захисника, законного представника, педагога, психолога та лікаря у встановлених випадках;
- заслуховування та врахування думки неповнолітнього під час прийняття будь-яких рішень у провадженні.³⁴

Незабезпечення принципу ефективної участі неповнолітнього в кримінальному провадженні може порушити його право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції. Підтвердженням сказаному слугує прецедент ЄСПЛ в справі «Т. та V. проти Об'єднаного Королівства», в якому суд констатував порушення права неповнолітніх на справедливий

---

³³ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх від 16.01.2017 р. №223-66/0/4-17. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html, п.10.

³⁴ Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Щепоткіної В.В., Слущкої Т.І. Київ, 2017. 238 с., с.21.

судовий розгляд, встановивши: «що процедура судового розгляду щодо дитини повинна враховувати її вік, емоційні особливості та інтелектуальні здібності. Обов'язковим є вжиття заходів, спрямованих на забезпечення максимуму розуміння та участі таких підсудних у слуханнях. Стосовно дитини, яка обвинувачується у вчиненні тяжкого злочину, який привернув значну увагу засобів масової інформації та громадськості, це означає проведення закритого слухання, аби послабити у підсудних почуття страху, а також, у разі необхідності, дозвіл бути присутніми на процесі лише окремим особам та обмеження повідомлень для преси. ... Щодо заявників, зважаючи на їхній вік, було вжито спеціальних заходів (наприклад, ознайомлення із процедурою слухань, попереднє відвідання залу судового засідання, скорочення часу судових слухань тощо). І все ж таки формалізм та процедура слухання справи у Суді Корони спричинили виникнення почуття страху у підсудних. ... За таких обставин представництво інтересів заявників досвідченими юристами-професіоналами не було, з точки зору Суду, достатнім... навряд чи заявники почували себе досить вільно, аби консультиватися із ними, зважаючи на напругу в залі суду та увагу з боку присутніх».³⁵

3. **Принцип верховенства права** є фундаментальним принципом кримінального процесу, задекларованим в Преамбулі ЄКПЛ. Захист будь-якого гарантованого Конвенцією права людини вимагає застосування принципу верховенства права. Доцільність дослідження вказаного принципу обумовлена тим, що забезпечення прав неповнолітніх в кримінальному провадженні, апріорі неможливе без застосування принципу верховенства права.

Прецедентна практика ЄСПЛ, зазвичай, не містить вичерпного визначення принципу верховенства права. Його правова суть проявляється у конкретних справах Суду. «...Суд чітко визначив лише одне завдання

---

³⁵ Рішення ЄСПЛ від 16.12.1999 р. у справі «Т. та V. проти Сполученого Королівства».

утвердження принципу верховенства права: право людини має більш широкий сенс, аніж право, надане їй державою. Більше того, цей принцип має захистити людину від всесильності держави».³⁶ Саме принцип верховенства права лежить в основі оцінки судами правильності обмеження державою конвенційних прав і свобод людини з позиції демократії.

Верховенство права між іншим (*inter alia*) передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб має підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватися судовим органом, щонайменше як останньою інстанцією, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення незалежного провадження».³⁷

На основі аналізу прецедентної практики Суду, колишній суддя ЄСПЛ В.Г. Буткевич пропонує, враховуючи на відсутність визначення верховенства права, спиратись на п'ять основних цінностей, які відображають верховенство права і яких цей принцип вимагає дотримуватися: 1) захист прав і свобод людини; 2) функціонування держави та її органів, пов'язаних виконанням права, заборона державного свавілля; 3) дотримання принципу рівності суб'єктів права (фізичних і юридичних осіб) перед законом; 4) забезпечення законності та порядку в суспільстві; 5) наявність ефективного і передбачуваного правосуддя (право на доступ до суду, право на справедливий судовий розгляд та ін.).³⁸

Принцип верховенства права повинен повною мірою відноситись як до дітей, так і до дорослих. Елементи належної правової процедури, такі як принципи законності та пропорційності, презумпція невинуватості, право

---

³⁶ Рішення ЄСПЛ від 21.02.1995 р. у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (заява № 4451/70), п.24.

³⁷ Рішення ЄСПЛ від 02.08.1984 р. у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства» (заява № 8691/79), п.55.

³⁸ Буткевич В. Г. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського суду з прав людини судами України. *Право України*. 2011. № 7. С.48 – 63, с.61

на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію, мають бути гарантовані для дітей, так само як і для дорослих і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини. Це стосується всіх судових і позасудових або адміністративних розглядів. Діти повинні мати право на доступ до відповідних незалежних та ефективних механізмів розгляду скарг.³⁹

В кримінальному провадженні щодо неповнолітніх принцип верховенства права трактується як «немає злочину без закону, що передбачає його» та «немає покарання без закону, що встановлює його». Щоб верховенство права було ефективним і дотримувалося щодо неповнолітніх, держави-члени Ради Європи зобов'язані забезпечувати ефективні механізми реалізації та захисту їх прав.

4. ***Принцип невідкладності здійснення кримінального провадження*** щодо неповнолітніх випливає зі змісту частини 4 статті 28 КПК України, відповідно до якої кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.⁴⁰ Вказаний принцип забезпечується вимогою, встановленою пунктом 14 статті 31 КПК, яка передбачає, що кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і

---

³⁹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 р. і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>, с.19.

⁴⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI зі змінами та доп. станом на 14.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n569>, ст.28.

статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.⁴¹

Оперативності здійснення вказаної категорії кримінальних проваджень сприяє встановлення спеціалізації слідчих та суддів на розгляд справ щодо неповнолітніх. Так, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді.⁴²

В міжнародному праві йому кореспондує принцип «de lege ferenda» – прискорення кримінального процесу у певній категорії справ, що визначені законодавцем. Це означає, що досудове розслідування та судовий розгляд кримінальних проваджень саме щодо неповнолітніх повинен бути пріоритетним перед іншими категоріями кримінальних проваджень і здійснюватися без невиправданих затримок.

Для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, період часу між вчиненням кримінального правопорушення та остаточним реагуванням на цей вчинок має бути якомога коротшим. Частиною 2 статті 40 Конвенції про права дитини на державу покладається обов'язок забезпечити невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судом у ході справедливого слухання згідно з законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам

---

⁴¹ Там само, ст.31.

⁴² Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII, зі змінами та доп. станом на 10.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>, ст.18.

дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів.⁴³

Всі стадії кримінального процесу повинні проводитися в короткі проміжки часу, щоб зменшити затримки і забезпечити, по можливості, швидке попередження злочинності серед неповнолітніх та застосування ефективних виховних заходів. Але у всіх справах заходи пришвидшення судочинства і підвищення його ефективності повинні врівноважуватися вимогами дотримання процесуальних норм.⁴⁴ У справі «Буамар проти Бельгії» ЄСПЛ дотримується позиції невідкладного судового розгляду в справах затримання неповнолітніх. Необґрунтований хід часу ледь вважався сумісним зі швидкістю, потрібною за умовами статті 5, пункт 4 ЄКПЛ.⁴⁵

Попри першочерговий і невідкладний обов'язок суду здійснити розгляд кримінального провадження щодо неповнолітнього, строк тривалості такого провадження обумовлюється рядом чинників. Відповідно до позиції ЄСПЛ розумність тривалості провадження повинна визначатись у світлі відповідних обставин справи та з огляду на критерії, передбачені прецедентною практикою Суду, зокрема складність справи, поведінка заявника, а також органів влади, пов'язаних зі справою.⁴⁶

Отже, невідкладність здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього спрямована на якнайшвидше реагування та уникнення будь-яких невинуватених зволікань. Наслідком порушення принципу невідкладності здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього є ймовірність того, що захід реагування втратить свій позитивний і виховний вплив, і тим більше шкоди буде завдано репутації

---

⁴³ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n80, ст.40.

⁴⁴ Рекомендація N Rec (2003) 20 КМ РЄ «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text, п.14.

⁴⁵ Рішення ЄСПЛ ВП від 29.02.1988 р. у справі «Буамар проти Бельгії» (заява № 9106/80), п.63.

⁴⁶ Рішення ЄСПЛ від 30.03.2004 р. у справі «Меріт проти України» (заява № 66561/01), п.72.

дитини. Зволікання у розгляді кримінального провадження ускладнює неповнолітньому здатність логічно і психологічно пов'язати процедуру судового розгляду з винесенням рішення щодо вчиненого ним правопорушенням.

5. Важливого значення при здійсненні кримінального провадження щодо неповнолітніх набуває *принцип забезпечення поваги до людської гідності*. Дитина, як істота, що потребує допомоги і піклування, заслуговує на більш особливе, в порівнянні з дорослими, забезпечення поваги до її гідності.

Керівними стандартами Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя стосовно неповнолітніх є наступні: до дітей слід ставитися з обережністю, чутливістю, справедливістю та повагою під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їх особистій ситуації, благополуччю та конкретним потребам, а також з повною повагою їх фізичної та психологічної недоторканності. Таке ставлення повинно бути надане їм, незалежно від того, яким чином вони вступають в контакт з судовим або не судовим розглядом, або іншими заходами, а також незалежно від їх правового статусу та потенціалу під час будь-якої процедури або справи.⁴⁷

Кожна дитина є унікальною і цінною людиною, і, відповідно, її особиста гідність, особливі потреби, інтереси і особисте життя повинні поважатися і захищатися.⁴⁸

Чинне законодавство України не містить визначення поняття гідності, однак його трактування знаходимо в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та

---

⁴⁷ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 р. і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>, с.18.

⁴⁸ Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Постанова ЕКОСОР 2005/20 від 22 липня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text.

юридичної особи», відповідно до пункту 4 якої під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності.⁴⁹

На неповнолітніх поширюється гарантована статтею 3 ЄКПЛ заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження або покарання. У справі «Корнейкова та Корнейков проти України» ЄСПЛ вирішив, що застосування до хворої або слабкої особи наручників або приковування її не відповідає вимогам безпеки та означає невинуватене приниження незалежно від того чи є воно умисним, чи ні. ... За обставин цієї справи, у випадку, коли оскаржуваний засіб (кайданки – *К.М.*) було застосовано до жінки під час та одразу після пологів він становив нелюдське та таке, що принижує гідність поводження. В цьому ж рішенні Суд нагадує, що згідно зі статтею 3 Конвенції держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до її людської гідності, а спосіб і метод виконання заходу не повинні завдавати їй душевного страждання чи труднощів, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманний триманню під вартою, і щоб з урахуванням практичних вимог ув'язнення охорона здоров'я такої особи та її благополуччя забезпечувалися належним чином. ... За обставин цієї справи сукупний вплив недостатнього харчування заявниці, неналежної організації санітарно-гігієнічних умов тримання її та її новонародженого сина, а також недостатньої тривалості прогулянок вочевидь набули такої інтенсивності, що спричинили їй фізичні та психічні страждання, які становили нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження з нею та її дитиною. Мало місце порушення статті 3 Конвенції.⁵⁰

---

⁴⁹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. №1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text, п.4.

⁵⁰ Рішення ЄСПЛ від 24.03.2016 р. у справі «Корнейкова та Корнейков проти України» (заява № 56660/12), п.111, 115, 128, 147.

Отже, повага до гідності неповнолітнього, його прав та свобод впливає зі значущості людини, яка визнається найвищою цінністю та визначає зміст і спрямованість діяльності держави; недопустимим в кримінальному провадженні є здійснення дій, що принижують гідність неповнолітнього.

6. Чільне місце серед принципів кримінального провадження щодо неповнолітніх посідає *засада забезпечення неповнолітньому права на захист*. Сфера застосування вказаного принципу визначається правом, гарантованим статтею 6 Конвенції, та реалізується шляхом надання можливостей захищати себе особисто, користуватися правовою допомогою захисника та правом не давати свідчень проти себе (як спосіб самозахисту). Суд вважає, що хоча право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективну юридичну допомогу захисника, який, у разі необхідності, призначається офіційно, не є абсолютним, воно є однією з основних ознак справедливого судового розгляду. Право на захист буде принципово порушено, якщо визнавальні показання, отримані під час допиту особи правоохоронними органами без доступу до захисника, використовуватимуться з метою її засудження.⁵¹

Конвенція покладає на державу обов'язок вжити позитивних заходів для забезпечення права на захист: «Суд нагадав, що Конвенція покликана гарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а їх практичне та ефективне здійснення; це особливо справедливо стосовно права на захист, яке займає чільне місце в демократичному суспільстві, як і саме право на справедливий судовий розгляд, з якого воно випливає».⁵²

Отже, участь захисника в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх є обов'язковою. Відповідно до пункту 15 Пекінських правил в ході всього судового розгляду неповнолітній має право бути

⁵¹ Рішення ЄСПЛ від 03.11.2011 р. у справі «Балицький проти України» (заява № 12993/03), п.37.

⁵² Рішення ЄСПЛ від 13.05.1980 р. у справі «Артіко проти України» (заява № 6694/74), п.33.

представленим адвокатом або право на звернення за безоплатною правовою допомогою, якщо надання такої допомоги передбачено в цій країні законодавцем. Батьки або опікун мають право брати участь в судовому розгляді, і компетентний орган влади може вимагати їх присутності в інтересах неповнолітнього. Однак компетентний орган влади може відмовити їм в такій участі, якщо є підстави вважати, що це необхідно в інтересах неповнолітнього.⁵³ Реалізація принципу забезпечення права на захист здійснюється шляхом участі в кримінальному провадженні захисника або надання неповнолітньому безоплатної правової допомоги, в той час як роль законних представників полягає в наданні допомоги суду у визначенні кращих інтересів дитини, а також забезпеченні неповнолітньому загальної психологічної та емоційної підтримки.

Пекінські правила передбачають мінімально допустимий ступінь захисту прав неповнолітніх; вітчизняний законодавець, до того ж, закріпив статтею 52 КПК України імперативну вимогу обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.⁵⁴ Закон зобов'язує уповноважену особу, яка здійснює затримання неповнолітнього, роз'яснити йому право мати захисника та на побачення з ним до першого допиту.

На думку Суду момент, з якого особа має забезпечуватися правом на захист, визначається пунктом 1 статті 6 Конвенції: доступ до захисника має надаватися з першого допиту підозрюваного працівниками міліції, за

---

⁵³ Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#o79, п.15.

⁵⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI зі змінами та доп. станом на 14.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n569>, ст.52.

винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи буде наведено існування вагомих підстав в обмеженні такого права. Попри те, що вагомі підстави можуть у виняткових випадках виправдовувати відмову у доступі до захисника, таке обмеження ... не повинно порушувати права обвинуваченого за статтею 6 Конвенції.⁵⁵

Забезпечення права на захист покладається на державу та повинно бути реальним в демократичному суспільстві. Ефективному захисту належить на стільки суттєва роль, що це право Суд ставить на один рівень із правом на справедливий судовий розгляд. Водночас, Суд застерігає від того, що ефективний захист потрібно відрізнити від «призначення захисника». Як справедливо підкреслювали представники Комісії «... призначення ще не забезпечує ефективної допомоги...».⁵⁶

Участь захисника в суді під час розгляду кримінального провадження, а також перегляду судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено в судах усіх інстанцій незалежно від стадії судового провадження, суб'єкта оскарження та від того, чи досяг обвинувачений на час розгляду (перегляду) кримінального провадження (судового рішення) повноліття. Докази, отримані внаслідок порушення права неповнолітнього на захист (зокрема, під час здійснення на стадії досудового розслідування слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього, але без захисника), є недопустимими, що тягне за собою згідно з ч.2 ст.89 КПК неможливість їх дослідження або припинення дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочато. Здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником не допускається.⁵⁷

---

⁵⁵ Рішення ЄСПЛ від 15.11.2012 р. у справі «Єрохіна проти України» (заява № 12167/04), п.64.

⁵⁶ Рішення ЄСПЛ від 13.05.1980 р. у справі «Артіко проти Італії» (заява № 6694/74), п.33.

⁵⁷ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх від 16.01.2017 р. №223-66/04-17. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html, п.4.

Важливою складовою ефективної реалізації права на захист є здатність адвоката спілкуватися з неповнолітніми на їхньому рівні розуміння. При цьому діти повинні розглядатися в якості повноцінних клієнтів зі своїми правами, а захисники, що представляють їх інтереси, повинні доносити думку дитини. Адвокати повинні надати неповнолітньому всю необхідну інформацію та роз'яснення, що стосуються можливих наслідків поглядів та / або думок дитини.⁵⁸

Надання неповнолітнім доступу до безкоштовної юридичної допомоги є складовою принципу забезпечення права на захист та здійснюється відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (далі – БПД). Згідно зі статтею 14 згаданого закону право на безоплатну вторинну правову допомогу мають діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавленні батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах.⁵⁹ Здійснення адвокатом БПД захисту неповнолітнього в кримінальному провадженні має відбуватися якісно та ефективно. У справі «Пановіц проти Кіпру» ЄСПЛ встановив, що поняття справедливості, викладене в статті 6 Конвенції, вимагає, щоб обвинувачений міг скористатися послугами адвоката на першому ж допиті в поліції. Оскільки на цей момент заявникові було 17 років, він навряд чи міг усвідомлювати своє право на отримання юридичної допомоги перед наданням показів. Також він не міг розумно оцінити наслідки допиту у справі про вбивство за відсутності адвоката. Навіть допускаючи, що влада була готовою в будь-який момент надати йому захисника, якщо він про це попросить, неповнолітньому не було роз'яснено право на залучення адвоката, в тому числі за необхідності безоплатно. Хоча зізнання заявника при первинному допиті в поліції не було єдиним доказом, покладеним в

---

⁵⁸ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 р. і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>, с.27.

⁵⁹ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. №3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011. №51. Ст.577, ст.14.

основу вироку, воно, проте мало вирішальне значення для перспектив захисту. З огляду на це, відсутність достатньої інформації про право заявника на консультацію з адвокатом до допиту поліцією, особливо з врахуванням його віку та відсутністю опікуна на допиті становило порушення його права на захист. Мало місце порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції.⁶⁰

Право на захист включає надання адвокату достатньо часу для підготовки захисту (аргументів) до винесення судового рішення. Надання стороні захисту часу, достатнього для ефективної реалізації своїх функцій, захищає неповнолітнього підозрюваного/обвинуваченого від квапливого здійснення кримінального провадження, оскільки неприпустимо жертвувати процесуальними правами сторони заради дотримання розумних строків кримінального провадження. Підготовка до захисту включає також надання неповнолітньому підозрюваному/обвинуваченому та його захисникові можливостей для ознайомлення з результатами досудового розслідування, вивчення матеріалів кримінального провадження, збирання і подання доказів.

Одним із способів захисту неповнолітнього є надання йому права зберігати мовчання. Відповідно до пункту 4 частини 3 статті 42 КПК України підозрюваний/обвинувачений вправі не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання.⁶¹ Уповноважені органи досудового розслідування та суд зобов'язані поважати позицію неповнолітнього, останній не підлягає відповідальності за такі дії. Свобода від самовикриття не може розцінюватися як бажання неповнолітнього перешкоджати здійсненню кримінального провадження.

---

⁶⁰ Рішення ЄСПЛ від 11.12.2008 р. у справі «Пановіц проти Кіпру» (заява № 4268/04).

⁶¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI зі змінами та доп. станом на 14.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n569>, ст.42.

Отже, право неповнолітнього на захист полягає у можливості бути представленим адвокатом, спілкуватися з ним конфіденційно до першого допиту та впродовж здійснення усього кримінального провадження, мати разом із захисником достатньо часу для підготовки свого захисту, забезпеченні присутності законного представника та праві зберігати мовчання. При недотриманні принципу забезпечення права на захист неповнолітнього Суд визнає порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 ЄКПЛ.

7. Сутність *принципу належного здійснення правосуддя* щодо неповнолітніх найбільш вдало розкрив заступник Генерального секретаря Ради Європи Мод де Боер-Букіккіо, зазначивши, що правосуддя має бути другом дітей. Воно не повинно «йти» перед ними, оскільки вони можуть не слідувати. Воно не повинно «йти» позаду дітей, оскільки вони не повинні бути обтяжені відповідальністю вести за собою. Воно повинно просто «йти» поруч з ними і бути їхнім другом.⁶²

Правовий зміст принципу належного здійснення правосуддя видно з прецедентної практики Суду: 1) у рішеннях судів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються; 2) хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент; 3) міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення;⁶³ 4) попри певну свободу розсуду національного суду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень;⁶⁴ 5) суд має продемонструвати сторонам, що вони були почуті;

---

⁶² Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 р. і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>, с.10.

⁶³ Рішення ЄСПЛ від 09.12.1994 р. у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» (заява № 303-А), п.29.

⁶⁴ Рішення ЄСПЛ від 01.07.2003 р. у справі «Суомінен проти Фінляндії» (заява № 37801/97), п.36.

б) вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищою інстанцією; 7) лише винесенням обґрунтованого рішення може забезпечуватися публічний контроль за здійсненням правосуддя.⁶⁵

Судовий розгляд кримінального провадження щодо неповнолітнього повинен здійснюватися компетентним, належним судом, створеним відповідно до закону, на засадах законності, справедливості, неупередженості та обґрунтованості покарання. Принцип належного здійснення правосуддя повинен включати такі основні гарантії як презумпція невинуватості, змагальність сторін та свобода в наданні ними своїх доказів та доведенні перед судом їх переконливості, належна оцінка доказів, забезпечення права на захист, права на апеляційний перегляд та касаційне оскарження судового рішення. При розгляді кримінального провадження щодо неповнолітнього питання про його благополуччя повинне слугувати визначальним фактором.

Здійснюючи судовий контроль за дотриманням прав особи під час досудового розслідування та судового провадження щодо неповнолітніх, у кожному окремому випадку слідчі судді, суд зобов'язані: сумлінно і принципово виконувати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так під і час судового провадження, діяти в межах і відповідно до вимог закону; пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності; забезпечувати всебічний захист прав неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні та вчинення дій, спрямованих на застосування адекватних заходів впливу, з

---

⁶⁵ Рішення ЄСПЛ від 27.09.2001 р. у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії» (заява № 49684/99), п.30; Рішення ЄСПЛ від 10.02.2010 р. у справі «Серявін та інші проти України» (заява № 4909/04), п.58.

урахуванням особливостей особи, віку, стану здоров'я, рівня розвитку або зрілості, характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння.⁶⁶

Принцип належного здійснення правосуддя щодо неповнолітніх реалізується в кримінальному провадженні за таких умов: забезпечення неповнолітньому права на доступ до правосуддя; належна юрисдикція суду для розгляду кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх; розгляд кримінального провадження незалежним, неупередженим суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх; судовий розгляд за участі неповнолітнього обвинуваченого, його захисника та законного представника; право неповнолітнього не свідчити проти себе; рівність сторін та змагальний характер кримінального провадження; обґрунтованість судового рішення, ухваленого в найкращих інтересах дитини.

У справі «Бочан проти України» ЄСПЛ зауважує, що роль національних судів в організації судових проваджень у тому, щоб забезпечити належне здійснення правосуддя. ... Відповідно до усталеної прецедентної практики Суду, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення повинні в достатній мірі містити мотиви, на яких вони ґрунтуються. Питання про те, чи суд виконав обов'язок мотивувати своє рішення, який впливає з положень статті 6 Конвенції, може бути вирішено тільки в світлі обставин справи.⁶⁷ Отже, принцип належного здійснення правосуддя застосовується не лише на етапі судового розгляду в суді першої інстанції, але і на стадіях перегляду кримінального провадження в апеляційному та касаційному порядкух.

---

⁶⁶ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх від 16.01.2017 р. №223-66/0/4-17. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html, п.2.

⁶⁷ Рішення ЄСПЛ від 03.05.2007 р. у справі «Бочан проти України» (заява № 7577/02), п.71, 78.

8. Доцільність виокремлення **принципу пропорційності** викликана необхідністю встановити баланс між загальними інтересами суспільства (захист від кримінальних правопорушень) і правами конкретної особи (неповнолітнього правопорушника). На думку С.В. Шевчука, принцип пропорційності – це вимога, щоб захід, який вживається, був пропорційним меті цього заходу.⁶⁸

Обов'язок дотримання принципу пропорційності, в першу чергу, покладається на національні суди, які повинні встановити відповідність застосовуваних заходів впливу до правопорушника особі неповнолітнього та обставинам вчиненого ним правопорушення. Отже, принцип пропорційності – це вимога Конвенції, яка ставиться до вживаного державою заходу з обмеження прав неповнолітнього правопорушника, пропорційно до меті цього заходу та з обов'язковим дотриманням балансу інтересів суспільства та особи неповнолітнього.

Згаданий принцип знайшов відображення у пункті 5.1 Пекінських правил, відповідно до якого система здійснення правосуддя щодо неповнолітніх спрямована, в першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього і гарантування того, що будь-які засоби впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди пропорційні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення.⁶⁹

Принцип пропорційності є засобом контролю за використанням каральних санкцій, які застосовуються відповідно до тяжкості вчиненого правопорушення. Врахування конкретних обставин вчинення кримінального правопорушення, мотиву та мети злочину, а також таких характеристик особи неповнолітнього правопорушника як його соціальний

---

⁶⁸ Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К.: Реферат, 2007. 848 с., с. 478

⁶⁹ Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#o79, п.5.1.

та сімейний статус, шкода, спричинена вчиненим ним правопорушенням та інших обставин, пов'язаних з особою неповнолітнього, повинні впливати на пропорційність відповідних дій держави, які не повинні спричинити шкоди правам неповнолітнього правопорушника. У справі «Свершов проти України» Суд встановив, що практика тримання підсудних під вартою без конкретного юридичного підґрунтя або за відсутності чітких положень, які регулюють такі питання, несумісна з принципами юридичної визначеності та гарантіями захисту від свавілля, які спільною ідеєю об'єднують Конвенцію і принцип верховенства права. ... Суд доходить висновку, що існуюча в Україні практика тримання особи під вартою лише на тій підставі, що до суду першої інстанції надійшов обвинувальний висновок, не ґрунтується на чітких і передбачуваних юридичних нормах.⁷⁰ Вказаний прецедент свідчить про те, що державне свавілля застосоване до неповнолітнього Свершова у вигляді тримання його під вартою було наслідком порушення нашою державою принципу пропорційності.

Шукаючи баланс між перевихованням та покаранням неповнолітнього уповноважені органи повинні керуватися пріоритетом забезпечення благополуччя та майбутнього неповнолітніх. При виборі заходів впливу компетентний орган повинен враховувати, що вони завжди повинні бути пропорційні не тільки з обставинами і тяжкістю вчиненого правопорушення, а й зі становищем та потребами неповнолітнього, а також з потребами суспільства.⁷¹ При цьому, винуватість повинна краще відображати вік і зрілість злочинця та відповідати його рівню розвитку, а кримінально-правові заходи повинні застосовуватися пропорційно індивідуальній відповідальності.⁷²

---

⁷⁰ Рішення ЄСПЛ від 27.11.2008 р. у справі «Свершов проти України» (заява № 35231/02), п.54, 55.

⁷¹ Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#o79, п.17.1.a.

⁷² Рекомендація N Rec (2003) 20 КМ РЄ «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text, п.9.

У дотриманні принципу пропорційності при призначенні покарання неповнолітньому має бути максимально застосований індивідуалізований підхід. Індивідуалізація покарання є принципово важливою вимогою, що передбачає персоніфікацію кримінальної відповідальності: вона настає тільки щодо конкретної особи, яка вчинила злочин (ст.ст.2, 18, 50 КК України). Тому призначення покарання з урахуванням ступеня тяжкості скоєного злочину, особи неповнолітнього та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, повинно максимально сприяти досягненню мети покарання, яка полягає у виправленні неповнолітнього засудженого, його вихованні та соціальній реабілітації.⁷³

9. Принцип пропорційності тісно пов'язаний з реабілітацією та перевихованням неповнолітнього, оскільки основним завданням кримінального провадження щодо неповнолітніх є їх виправлення, реінтеграція та виконання корисної ролі в суспільстві.

Принцип реабілітації та перевиховання неповнолітнього означає, що мета покарання за вчинений злочин поступається меті реабілітації та відновного правосуддя у відносинах із неповнолітніми правопорушниками. Під час обрання найбільш оптимального підходу до неповнолітнього у кримінальному провадженні підлягають врахуванню такі фактори:

- у всіх випадках можливість звільнення від кримінальної відповідальності або покарання має бути розглянута та врахована судом;
- надання можливості примирення з потерпілим сприятиме появі відчуття відповідальності та відшкодуванню шкоди, завданої потерпілому;
- особливу увагу слід звернути на мету перевиховання та реінтеграції, а не покарання.⁷⁴

---

⁷³ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх від 16.01.2017 р. №223-66/0/4-17. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html, п.14.

⁷⁴ Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Щепоткіної В.В., Слущкої Т.І. Київ, 2017. 238 с., с.22.

На міжнародному рівні принцип реабілітації та перевиховання неповнолітнього знаходить вияв у забезпеченні неповнолітнім додаткових гарантій. Основні з них передбачені Пекінськими правилами:

– рішення про позбавлення особистої свободи неповнолітнього повинні прийматися лише після ретельного розгляду питання і обмеження повинно бути по можливості зведеним до мінімуму;

– неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, крім як у випадках визнання його винним у вчиненні серйозного діяння із застосуванням насильства проти іншої особи або в неодноразовому здійсненні інших серйозних правопорушень, а також за відсутності іншого відповідного заходу впливу;

– за жоден злочин, вчинений неповнолітнім, останньому не може бути винесений смертельний вирок (статтею 64 КК України передбачено, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років⁷⁵);

– право компетентного органу в будь-який момент припинити судовий розгляд (у випадку з'ясування обставин, які дозволяють вважати повне припинення втручання найкращим рішенням в справі);

– з метою забезпечення більшої гнучкості та уникнення за можливості поміщення неповнолітнього в виправні установи, компетентному органу влади надається широкий комплекс заходів впливу на неповнолітніх, таких як постанова про встановлення опіки, керівництва, нагляду; пробація; постанова про роботу на благо громади; фінансові покарання, компенсація і реституція; постанови про прийняття проміжних та інших заходів; постанови про участь в груповій психотерапії та інших подібних заходах; постанови, що стосуються передання на виховання, проживання чи інших виховних заходів; інші відповідні постанови;

---

⁷⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III, зі змінами та доп. станом на 30.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>, ст.64.

– мінімальне використання заходів, які передбачають поміщення неповнолітнього у виправні установи, зокрема поміщення неповнолітнього в будь-який виправний заклад завжди повинно бути винятковим заходом, який застосовується протягом мінімально необхідного строку.⁷⁶

Саме ресоціалізація та перевиховання неповнолітнього є основною вимогою демократичного суспільства.

В результаті проведеного системного аналізу чинного міжнародного та національного законодавства, а також юриспруденції ЄСПЛ, виділено принципи кримінального провадження щодо неповнолітніх та розкрито їх правову суть з метою імплементації та ефективного використання в практичній діяльності суддів, захисників та інших учасників кримінального провадження. До таких принципів нами віднесено: принцип найкращих інтересів дитини; принцип ефективної участі неповнолітнього у провадженні; принцип верховенства права; принцип невідкладності здійснення кримінального провадження; принцип поваги до людської гідності; принцип забезпечення неповнолітньому права на захист; принцип належного здійснення правосуддя; принцип пропорційності та принцип реабілітації та перевиховання неповнолітнього. Вироблені ЄСПЛ принципи є цінними для використання в національних судах з метою належного та ефективного захисту прав неповнолітніх, які вступили в конфлікт із законом, а також спрямовані на формування такого підходу до здійснення кримінального провадження, який відповідає Конвенції та загальновизнаним міжнародним стандартам кримінального судочинства.

---

⁷⁶ Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#o79, п.17-19.